

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ЕТАПИ, ДОСЯГНЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ»

Рівень освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	281 Публічне управління та адміністрування
Освітня програма	Публічне управління та адміністрування
Тривалість викладання	4-та чверть
Кількість кредитів	4 кредити ЄКТС (120 годин)
Заняття:	
лекції:	2 години на тиждень
практичні:	4 години на тиждень
Мова викладання	українська

Сторінка курсу в СДО НТУ «ДП»: <https://do.nmu.org.ua/course/view.php?id=5118>

Кафедра, що викладає: Державного управління і місцевого самоврядування (ДУМС)

Викладач:

Прокопенко Леонід Львович
д.держ.упр., професор, професор кафедри
[Персональна сторінка](#)

E-mail: Prokopenko.L@nmu.one
I.I.prokopenko@ukr.net

1. Анотація до курсу

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створює нові стратегічні перспективи для поглиблення євроінтеграційних процесів у нашій державі і ставить на порядок денний необхідність детального вивчення еволюції та сьогодення європейської інтеграції, європейського досвіду публічного управління.

Під час вивчення цієї дисципліни Ви ознайомитесь із ключовими питаннями історії та теорії європейської інтеграції, витоками сучасної європейської цивілізації, еволюцією ідеї європейської єдності, етапів європейської інтеграції, роллю ЄС як глобального актора, основними складовими правового та інституційного устрою ЄС, природою права ЄС, сутністю та змістом європейського врядування, спільних політик ЄС. У Вас буде можливість розвинути навички аналізу інтеграційних процесів у Європі та Європейському Союзі та робити висновки щодо їх впливу на геополітичне становище України, застосування сучасного теоретико-методологічного інструментарію для аналізу публічного управління та адміністрування в ЄС, адаптації європейського досвіду до умов України.

2. Мета та завдання курсу

Мета дисципліни – формування цілісної системи знань щодо ключових питань історії європейської інтеграції та комплексу умінь щодо передбачення наслідків політичних рішень у сфері інтеграції.

Завдання курсу:

- **знати і розуміти:** основи і принципи європейської інтеграції; історію створення, розвитку та тенденцій розвитку Європейського Союзу; основні політичні, соціальні та безпекові тенденції в Європі; переваги, недоліки та основні етапи процесу приєднання країни до Європейського Союзу; вплив глобалізаційних процесів на розвиток ЄС та України; етапи розвитку європейської ідеї; базову термінологію європейської інтеграції; основні виклики, які стоять сьогодні перед ЄС та Україною; основні тенденції соціально-економічного розвитку сучасного ЄС;
- **вміти:** *аналізувати* інтеграційні процеси у Європі та Європейському Союзі та *робити* висновки щодо їх впливу на геополітичне становище України; *визначати* місце України в сучасних європейських процесах, *робити прогнози* щодо оптимального вибору євроінтеграційних кроків України на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу; *аналізувати* політику європейської інтеграції та пропонувати напрями її вдосконалення; *робити* аналіз та прогнози щодо майбутнього розвитку європейської інтеграції; *розробляти* стратегії європейської інтеграції України (галузеві, секторальні, загальнодержавні); *виробляти і впроваджувати* європейську політику України у відповідності до внутрішніх соціо-політичних викликів та викликів в Європі.

3. Результати навчання

Дисциплінарні результати навчання:

- Продемонструвати *знання* базової термінології європейської інтеграції; ключових питань історії та теорії європейської інтеграції, орієнтовані на формування вміння передбачати наслідки політичних рішень у сфері інтеграції, зокрема: витоків сучасної європейської цивілізації; еволюції ідеї європейської єдності, етапів європейської інтеграції; ролі ЄС як глобального актора; сутності та змісту європейського врядування;
- продемонструвати *розуміння* логіки історичного розвитку інтеграційних процесів в Європі; причин і напрямку еволюції європейської інтеграції; складових політичного аналізу з урахуванням інтересів всіх зацікавлених сторін; системного бачення проблем структури та змісту внутрішньої та зовнішньої політики, політики безпеки та правової політики ЄС, а також місця України в системі безпеки Європи;
- продемонструвати *здатність* аналізувати інтеграційні процеси у Європі та Європейському Союзі та робити висновки щодо їх впливу на геополітичне становище України, визначати місце України в сучасних європейських процесах, робити прогнози щодо оптимального вибору євроінтеграційних кроків України на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу, аналізувати політику європейської інтеграції та пропонувати напрями її вдосконалення;
- продемонструвати *вміння* розробляти обґрунтовані управлінські рішення з урахуванням питань європейської та євроатлантичної інтеграції, враховувати цілі, наявні законодавчі, часові та ресурсні обмеження, оцінювати політичні, соціальні, економічні та інші наслідки варіантів рішень;
- продемонструвати *вміння* орієнтуватися в основних сучасних тенденціях розвитку європейських інтеграційних процесів, робити розрахунки стосовно впливу інтеграційних тенденцій на подальший розвиток європейської інтеграції, виробляти і впроваджувати європейську політику України у відповідності до внутрішніх соціо-політичних викликів та викликів в Європі

4. Структура курсу

Тижні	Тематика занять	Вид занять	Ресурси	Оцінка
1	Вступ до курсу. Мета, завдання, результати. Політика курсу. Навчальні матеріали. Система та критерії оцінювання.	Лекція	Силабус Презентація курсу Методичні рекомендації Рекомендовані джерела ККР для проведення заліку	–

Тижні	Тематика занять	Вид занять	Ресурси	Оцінка
	Тема 1. Європейський інтеграційний процес: еволюція європейської ідеї		Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
	Практичне заняття за темою 1. «Європейський інтеграційний процес: еволюція європейської ідеї»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
2	Тема 2. Європейський інтеграційний процес: теоретичне осмислення	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела Спеціалізовані веб-ресурси	–
	Практичне заняття за темою 1. «Європейський інтеграційний процес: еволюція європейської ідеї»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	–
3	Тема 3. Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела Спеціалізовані веб-ресурси	0-5
	Практичне заняття за темою 3. «Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
4	Тема 3. Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	0-5
	Практичне заняття за темою 3. «Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
5	Тема 3. Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	–
	Практичне заняття за темою 3. «Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
6	Тема 3. Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	–
	Практичне заняття за темою 3. «Європейський інтеграційний процес: основні етапи розвитку»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
7	Тема 4. ЄС як глобальний актор	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	–
	Практичне заняття за темою 4. «ЄС як глобальний актор»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
8	Тема 5. Інституційна та правова система ЄС	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	–
	Практичне заняття за темою 5. «Інституційна та правова система ЄС»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
9	Тема 6. Спільні політики ЄС	Лекція	Презентація за темою Рекомендовані джерела	–
	Практичне заняття за темою 5. «Спільні політики ЄС»	Практичне заняття	Методичні рекомендації Спеціалізовані веб-ресурси	0-10
10	Підведення підсумків вивчення дисципліни	Лекція	Силабус ККР для проведення заліку	–
	Підведення підсумків вивчення дисципліни	Практичне заняття	Анкети у MS Forms	–

Індивідуальне завдання полягає у розробленні та захисті здобувачами вищої освіти есе .за обраною темою.

Форма проведення: розроблення, презентація та захист (відповіді на запитання, дискусія) індивідуального завдання перед аудиторією (бажано використовувати MS PowerPoint).

Зміст завдання: До індивідуального завдання висуваються певні вимоги. По-перше, воно має характеризуватися чіткою структурою згідно з визначеним планом. По-друге, завдання повинно логічно висвітлювати питання, яке розглядається. По-третє, воно повинно мати узагальнюючий характер оцінок подій, явищ. По-четверте, характеризуватися чіткою аргументацією висновків з усіх поставлених питань.

Під час презентації і захисту результатів виконання індивідуальних завдань у межах практичних занять передбачено процедуру peer-assessment (оцінювання з боку інших здобувачів освіти).

1. Технічне обладнання та/або програмне забезпечення

На лекційних заняттях обов'язково мати з собою гаджети зі стільниковим інтернетом.

Активованій аккаунт університетської пошти (student.i.p@nmu.one) на Microsoft Office365.

Перевірений доступ з ПК чи мобільного гаджету до застосунків Microsoft Office: Teams, Moodle.

Інстальований на ПК та мобільних гаджетах пакет програм Microsoft Office (Word, Excel, Power Point).

2. Система оцінювання та вимоги

6.1. Навчальні досягнення здобувачів вищої освіти за результатами вивчення курсу оцінюватимуться за шкалою, що наведена нижче:

Рейтингова шкала	Інституційна шкала
90 – 100	відмінно
74-89	добре
60-73	задовільно
0-59	незадовільно

Загальні критерії досягнення результатів навчання відповідають описам 7-го кваліфікаційного рівня НРК.

6.2. Здобувачі вищої освіти можуть отримати **підсумкову оцінку** з навчальної дисципліни **на підставі поточного оцінювання знань** за умови, якщо набрана кількість балів з поточного тестування та виконання і захисту практичних робіт складатиме не менше 60 балів. Максимально за поточною успішністю здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

Теоретична частина оцінюється за результатами *участі у дискусіях* під час інтерактивних лекцій, виконанню та *презентації результатів індивідуального завдання*, зміст якого описано у розділі 4 (участь у дискусіях та презентація результатів окремих завдань оцінюється в межах 100 балів відповідно до Загальних критеріїв досягнення результатів навчання для 7-го кваліфікаційного рівня за НРК (магістр)» (див. «Положення про оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» <https://cutt.ly/1ORACPD>) із подальшим перерахунком відповідно до розподілу балів за окремими темами та завданнями, див. у табл. розділу 4). Загалом за участь у дискусіях і захист результатів виконання індивідуального завдання отримується **максимум 60 балів**.

Практичні роботи (індивідуальні завдання, розподіл балів див. у табл. розділу 4) виконуються під час практичних занять (презентація результатів окремих завдань оцінюється в межах 100 балів відповідно до Загальних критеріїв досягнення результатів навчання для 7-го кваліфікаційного рівня за НРК (магістр)» (див. «Положення про оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» <https://cutt.ly/1ORACPD>) із подальшим перерахунком відповідно до розподілу балів за окремими

темами та завданнями, див. у табл. розділу 4). При несвоєчасному здаванні практичної роботи оцінка знижується вдвічі. У сумі за практичну частину курсу при поточному оцінюванні отримується **максимум 40 балів**.

Отримані бали за теоретичну частину та практичні роботи додаються і є підсумковою оцінкою за вивчення навчальної дисципліни. Максимально за поточною успішністю здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

Розподіл максимальної кількості балів за складовими поточного контролю:

Теоретична частина	Практична частина	Разом
60	40	100

6.3. Критерії оцінювання підсумкової роботи. У випадку якщо здобувач вищої освіти за поточною успішністю отримав менше 60 балів та/або прагне поліпшити оцінку проводиться **підсумкове оцінювання (залік)** під час сесії. Якщо здобувач не здав у письмовій формі виконаних індивідуальних завдань, він отримує незадовільну підсумкову оцінку з дисципліни.

Залік проводиться у вигляді комплексної контрольної роботи, яка складається з **30 тестових завдань**, одна правильна відповідь оцінюється в 2 бали (**разом 60 балів**). Отримані бали за тести додаються і є підсумковою оцінкою за вивчення навчальної дисципліни. Максимально за підсумковою роботою здобувач вищої освіти може набрати 100 балів.

3. Політика курсу

7.1. Політика щодо академічної доброчесності. Академічна доброчесність здобувачів вищої освіти є важливою умовою для опанування результатами навчання за дисципліною і отримання задовільної оцінки з поточного та підсумкового контролів. Академічна доброчесність базується на засудженні практик списування (виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання), плагіату (відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства), фабрикації (вигадування даних чи фактів) що можуть використовуватися в освітньому процесі. Політика щодо академічної доброчесності регламентується положенням «Положення про систему запобігання та виявлення плагіату у Національному технічному університеті «Дніпровська політехніка»:

http://www.nmu.org.ua/ua/content/activity/us_documents/System_of_prevention_and_detection_of_plagiarism.pdf.

У разі порушення здобувачем вищої освіти академічної доброчесності (списування, плагіат, фабрикація), робота оцінюється незадовільно та має бути виконана повторно. При цьому викладач залишає за собою право змінити тему завдання.

7.2. Комунікаційна політика.

Здобувачі вищої освіти повинні мати активовану університетську пошту.

Обов'язком здобувача вищої освіти є перевірка один раз на тиждень (щонеділі) поштової скриньки на НТУ Microsoft Office та відвідування групи дисципліни у Microsoft Teams.

Рекомендуємо створити профілі та підписатися на сторінку кафедри державного управління і місцевого самоврядування у Facebook: <https://www.facebook.com/kafedra.publicmanagement/>.

Протягом тижнів самостійної роботи обов'язком здобувача вищої освіти є робота у рамках дисципліни дистанційно у застосунку Microsoft Teams та на корпоративній платформі Moodle (www.do.nmu.org.ua).

Усі письмові запитання до викладача стосовно дисципліни мають надсилатися на університетську електронну пошту або до групи у Microsoft Teams.

7.3. Політика щодо перескладання.

Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин оцінюються на нижчу оцінку. Перескладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний).

7.4. Відвідування занять.

Для здобувачів вищої освіти денної форми відвідування занять є обов'язковим.

Поважними причинами для неявки на заняття є хвороба, участь в університетських заходах, відрядження, які необхідно підтверджувати документами у разі тривалої (два тижні) відсутності.

Про відсутність на занятті та причини відсутності здобувач вищої освіти має повідомити викладача або особисто, або через старосту.

Якщо здобувач вищої освіти захворів, ми рекомендуємо залишатися вдома і навчатися за допомогою дистанційної платформи.

Здобувачу вищої освіти, чий стан здоров'я є незадовільним і може вплинути на здоров'я інших здобувачів вищої освіти, буде пропонуватися залишити заняття (така відсутність вважатиметься пропуском з причини хвороби).

Оцінки неможливо отримати під час консультацій або інших додаткових годин спілкування з викладачем. За об'єктивних причин (наприклад, міжнародна мобільність) навчання може відбуватись дистанційно - в онлайн-формі, за погодженням з викладачем.

7.5. Політика щодо оскарження оцінювання. Якщо здобувач вищої освіти не згоден з оцінюванням його знань він може оскаржити виставлену викладачем оцінку у встановленому порядку.

7.6. Зарахування результатів навчання, які отримані у неформальній освіті. Здобувачі вищої освіти мають право на зарахування результатів навчання, які отримані у неформальній освіті, за окремими темами або видами навчальної активності із попереднім погодженням з викладачем дисципліни та гарантом освітньої програми. Визнання результатів здійснюється за наявності відповідних сертифікатів.

7.7. Участь в анкетуванні. Наприкінці вивчення курсу та перед початком сесії здобувачам вищої освіти буде запропоновано анонімно заповнити електронні анкети (MS Forms). Посилання на форму буде розміщено у Teams курсу. Заповнення анкет є важливою складовою вашої навчальної активності, що дозволить оцінити дієвість застосованих методів викладання та врахувати ваші пропозиції стосовно покращення змісту навчальної дисципліни.

Рекомендовані джерела інформації

Основні

1. Прокопенко Л.Л. *Вступ до європейської інтеграції*: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009.
2. Прокопенко Л. Л. *Інституційна система ЄС*: навч. посіб. / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік, Н. М. Рудік. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018.
3. *Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Європейська інтеграція: етапи, досягнення та результати»* / уклад.: Л.Л. Прокопенко, Н.М. Рудік. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019.

Нормативні документи

1. *Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу*. Режим доступу : <http://www.eurodocs.sdla.gov.ua>

Додаткові

1. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали ХІХ наук.-практ. конф. 16 червня 2022 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпро: НТУ ДП, 2022.

2. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 18-ї регіон. наук.-практ. конф. 13 трав. 2021 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2021.
3. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 17-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2020 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2020.
4. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 16-ї регіон. наук.-практ. конф. 16 трав. 2019 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2019.
5. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 15-ї регіон. наук.-практ. конф. 17 трав. 2018 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018.
6. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 14-ї регіон. наук.-практ. конф. 18 трав. 2017 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017.
7. Баймуратов М.О. *Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин ЄС з державами-членами*: монографія / М.О. Баймуратов, Ю.С. Хоббі. Суми: Університетська книга, 2013.
8. Баркалова І.М. *Теоретичні моделі розвитку європейської інтеграції у 40 – 70-х роках ХХ ст.* / І.М. Баркалова. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86883/02-Barkalova.pdf?sequence=1>.
9. Буряк П.Ю. *Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності*: навч. посіб. / П.Ю. Буряк, О.Г. Гупало. Київ: Хай-Тек Прес, 2007.
10. Волес В. *Творення політики в Європейському Союзі* / В. Волес, Г. Волес. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004.
11. Гнатюк М. М. *Потенціал політичної суб'єктності Європейського Союзу в сучасній системі міжнародних відносин* / М. М. Гнатюк. Житомир : Рута, 2013.
12. Гнидюк Н.А. *Розширення ЄС та досвід реформ країн Центрально-Східної Європи у контексті приєднання до ЄС*: навч. посіб. / Н.А. Гнидюк, С.В. Федонюк / за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка, В. Стрельцова. Київ: Міленіум, 2009.
13. Гоці С. *Урядування в об'єднаній Європі*. К.: Вид-во «К.І.С.», 2003.
14. Грицяк І.А. *Правова та інституційна основи Європейського Союзу*: підручник / І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов / за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка, В. Стрельцова. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009.
15. Грубінко А.В. *Європейський Союз після Brexit: продовження історії*: моногр. / А.В. Грубінко, А.Ю. Мартинов. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021.
16. Дайнен Д. *Дедалі міцніший союз: курс європейської інтеграції*. Київ: К.І.С., 2006.
17. Дзяд О.В. *Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України*: навч. посіб. / О.В. Дзяд, О.М. Рудік. Київ: Міленіум, 2009.
18. *Європейська інтеграція*: навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Л. І. Хомутенко. Київ: «Центр учбової літератури», 2014.
19. *Європейська інтеграція та розвиток теорії державного управління* : наук. розробка / авт. кол. : О. М. Руденко, В. Д. Бондаренко, І. В. Валентюк та ін. Київ: НАДУ, 2012.
20. *Європейський Союз у ХХІ столітті: функціонування і розвиток*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016.
21. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 7: Глобалізація та європейська інтеграція / наук.-ред. колегія : І.А. Грицяк (співголова), Ю.П. Сурмін (співголова) та ін.

22. Інтеграційні процеси в Європі: від Європейського Співтовариства до Європейського Союзу. *Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980 – 2000 рр.* Київ: Либідь, 2001.
23. Ковальова О. *Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України.* Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003.
24. Копійка В.В. *Європейський Союз. Історія і засади функціонування:* навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. Київ: Знання, 2009.
25. Краєвська О. Горизонтальні політики ЄС у системі спільних політик ЄС *Вісник Львівського університету.* Серія міжнародні відносини. 2017. Випуск 42. С. 75–83.
26. Кривцова В.М. *Теорії та стратегії європейської інтеграції:* навч. посіб. / за заг.ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. Київ: Міленіум, 2009.
27. Лукач Н.М. Європейська політика згуртування в XXI ст.: орієнтири та досвід для України. *Науковий журнал «ПОЛІТИКУС».* Вип. 5. 2021. С. 107–113.
28. Мудрий Я. *Словник-довідник термінів з європейської інтеграції /* за заг.ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, Л. Прокопенка, О. Рудіка, В. Стрельцова. Київ: Міленіум, 2009.
29. Тоді Ф. *Нарис історії Європейського Союзу.* Київ: К. І. С., 2002.
30. *Цінності об'єднаної Європи.* Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013.
31. Хікс С. *Політична система Європейського Союзу:* пер. з англ. Харків: Магістр, 2008.
32. *International Relations and the European Union //* ed. by C. Hill, M. Smith. Oxford, 2005.
33. *Debates on European Integration. A Reader //* ed. by M. Eilstrup-Sangiovanni. New York, 2006.
34. Heater D. *The idea of European unity.* Leicester and London: Leicester University Press, 1992.
35. *Environmental Policy in the European Union. Actors, institutions and processes //* ed. by A. Jordan. London, 2005.
36. *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* Stuttgart/Munchen: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003.
37. Łastawski K. *Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw.* Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.
38. *The International Relations of the European Union //* ed. by S. Marsh, H. Makenstein. England. 2005.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Представництва Європейського Союзу в Україні. Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm
2. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
3. Глосарій термінів Європейського Союзу. Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua/#123>
4. Європейська інтеграція // [Урядовий портал]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246396130&cat_id=223223535
5. Президент України: офіційне Інтернет-представництво. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
6. EU institutions and bodies. Access mode: http://europa.eu/about-eu/institutions-bodies/index_en.htm
7. EU facts and figures. Access mode: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/index_en.htm
8. EU law. Access mode: http://europa.eu/eu-law/index_en.htm
9. Topics of the European Union. Access mode: http://europa.eu/pol/index_en.htm
10. Treaty of Lisbon. Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>